

YETİŞKİN DERS KİTAPLARINDA TOPLUM VE BİLİMSEL DÜŞÜNCE (1930'LU VE 2000'Lİ YILLAR)

Yrd. Doç. Dr. Firdevs Gümüšoğlu
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, FEF, Sosyoloji Bölümü
firdevs.gumusoglu@gmail.com

Özet

Bu çalışmada, Cumhuriyetin ilk yıllarındaki yetişkinler için hazırlanan ders kitaplarıyla günümüzdekiler, toplumsal konulara yaklaşım ve bilimsel düşünceye verdiği yer açısından karşılaştırılacaktır. İncelemeye konu edilen ders kitapları “Alfabeler, Okuma Yazma Kitapları, Köy Kıraati, Yeni Millet Kıraati, Halk Okuma Kitabı” vb yetişkinlerin eğitimi için hazırlanan kitaplardan oluşmaktadır. Söz konusu ders kitaplarının içerikleri, anlatıcı öznenin kimliği, çalışma hayatı, aile kurumu, eğitim, bilimsel düşünce, yurttaşlık ve yurt bilgisi ile mekânını kurgulanışı açısından incelendi.

Cumhuriyetin ilk yıllarında ders kitaplarının, sonraki yılların tersine; bireyi toplumsal yaşam içinde güçlendirici iletilerle yüklediği, akılcı düşünceye yönelttiği ve yaşadığı ülkenin, dünyanın farkında vatandaşlar olma araçlarıyla donattığı belirlendi. Buna karşın, 1950’lerde başlayan, dahası 1980’lerden sonra ise hızlanan bir süreçte yetişkinler için hazırlanan ders kitaplarında söz konusu söylemin tersi bir yönelim olduğu görüldü. Buna göre ders kitaplarında işlenen konuların geleneksel değerlere vurgu yaptığı, akılcı düşünmekten soyutlanmış bireylerin özne olarak yer aldığı saptandı. Bu durum, Cumhuriyetin ilk yıllarından bugüne, değişen eğitim politikalarının yetişkin eğitime ve yurttaşın toplumsal yerine ilişkin yaklaşımını ortaya koymaktadır.

Anahtar Sözcükler: Ders kitapları, bilimsel düşünce, yurttaşlık, halk eğitimi

Abstract

In this study, the text-books which were published for adults during the early years of Turkish Republic will be compared with those of today in terms of sociological and scientific ideas’ point of view within the context. The text-books which are the main sources of this research, such as ‘Alphabets, Reading and Writing Books, Village Reading, New Nation’s Reading, Public Reading Book’ are formed by books designed for adult education. The contents of the above-mentioned text-books were analyzed in terms of narrator identity, work life, Family Corporation, education, scientific idea, citizenship and homeland knowledge as well as location design.

It was clarified that, in contrary to the latter years, the former text-books of the Republic loaded individuals with strengthening messages within the sociological life, directed them to rationalism and equipped them by means of being conscious citizens who are aware of their home country and the world they live in. On the contrary, it was seen that an opposite trend to the so-called legend of the former years took place in adult text-books during the period starting from the early 1950s and speeding up after 1980s. It was pointed that the topics in the text-books that were published after 1950s involved mainly traditional values and individuals who were abstracted from rational idea, participated as subjects in the contents. This situation specifies the perspective of changing educational policies related with adult education and sociological position of the citizen starting from the first years of the Republic till today.

Key words: Text-books, scientific/rational idea, citizenship, public education

Giriş

Çağımızda eğitim, bireyin toplum içinde güçlenmesini sağlayan en önemli araçlar arasında kabul edilmektedir. Aynı zamanda zorunlu eğitimin yaygınlaşması ve eğitimin içeriğinin bireyleri güçlendiren niteliklerle donatılması, çağdaş toplumların en önemli amaçları arasında sayılır. Yurttaş yaşam boyu verilecek eğitim, bireyde sadece istenilen düzeyde niteliği

sağlamakla kalmaz, yeni bakış açılarının gelişmesini de sağlar (Lengrand 1975, 91). Çağdaş toplumlar, eleştirel düşünen ve yaratıcı tutumlar ortaya koyma becerisine sahip bireyler yetiştirmeyi hedefler. Bu hedefe ulaşmak, genç kuşaklara nitelikli bir eğitim vermenin yanı sıra, yetişkin eğitimini de en az genç kuşak eğitimi kadar dikkate almakla mümkündür. Burada ilk aşama okuryazar yetişkin oranının artırılmasıdır. Böylece çağın gereklerinin farkında, akılcı düşünen ve karar alma becerisine sahip nitelikli yurttaşların çoğalmasına katkıda bulunulacaktır. Ülkemizde yetişkinlerin okuryazarlık oranı düşüktür. Halen nüfusumuzu yüzde 12'si okuryazar değildir. Yetişkin eğitiminin temelini oluşturan okuma yazma kursları, hem devlet kurumlarının hem de sivil toplum örgütlerinin çabalarına karşın sorunludur: "... Sorun sadece nicelikle ilgili değildir. Okuma yazma kurslarının planlanması, kullanılan materyaller, kursun içeriği ve öğretim yöntemi" farklı platformlarda tartışılmaktadır (Nohl-Sayılan 2004, 3). Bu tartışmaların yanı sıra, nitelikli öğretmenlerin yetiştirilmesi meselesi gündemdeki yerini korumaktadır. Bu çalışma çerçevesinde ise, eğitimin gündeminde yeterince yer almayan eğitim materyallerinden ders kitapları ele alınacaktır. Bu kitaplarda işlenen konular incelenecek, toplumsal konulara ve bilimsel düşünceye yaklaşımları tartışılacaktır.

Ülkemizin eğitim tarihine bakıldığında, özellikle Kurtuluş Savaşı'nın sürdüğü koşullarda "Maarif Kongresi"nin toplandığını ve kadın-erkek öğretmenlerin bu kongreye katıldığı bilinmektedir. Cumhuriyetin kuruluşun hemen ardından eğitime ilişkin bir dizi girişimde bulunulmuştur: 1928'de Latin Harfleri'nin kabul edilmesi, ardından 1929'da Millet Mektepleri'nin, 1937'de Köy Eğitim Kursları'nın, 1940'da Köy Enstitüleri'nin açılması, ümmetten millet yaratma çabasının bir sonucudur. 1930'lu yılların sonunda dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel, eğitim politikalarının hedefini şöyle açıklamıştır: "... Terbiye ve tedris çalışmalarının, her şeyden önce memleketin bugünkü ve yarınki kültürel, endüstriyel ve ekonomik ihtiyaçlarına cevap verebilecek bir mahiyet alması ve okullarımızdan çıkan gençlerin yeni teknik ve hayat şartlarını kavrayarak muhitlerinde verimli ve faydalı birer vatandaş haline gelmeleri, kültür gelişmesinin devamlı şekilde takip edilecek bir ana programa bağlanmasıyla mümkündür." (Yücel 1939, VI) Yücel'in genç kuşaklar için söylediği sözler, o günden geleceğe uzanan eğitim planlamasının yönüne işaret eder ve "kültürel, endüstriyel ve ekonomik" ihtiyaçlara göre, köylü-kentli ayrımını yapmadan yurttaş yetiştirmek amaçlanır. Bu süreç, yetişkin eğitimi ile bir arada yürütülür.

Ulusal Yapılandırma ve Yetişkin Eğitimi

Tarih boyunca eğitimin, “bireysel ve toplumsal güçlenme amacıyla kullanılabileceği gibi, baskı ve egemenlik ilişkilerinin sürdürülmesi” (Freire-Macedo 1998, 34) için de kullanıldığı bilinmektedir. Ülkemizin tarihini de söz konusu bakış açısıyla değerlendirmek mümkündür. Osmanlı İmparatorluğu’nda okutulan ders kitaplarının da rejimin ihtiyaçları doğrultusunda insan yetiştirdiği bilinmektedir: “Genelde yöneticiler; değerler, inançlar ve davranışlar konusundaki tercihlerini kitlelere aktarmak için, okuldan faydalanmışlar, bu sahada ders kitaplarının muhtevasını belirleme yoluna gitmişlerdir. Bunun için, okullarda okutulacak ders kitapları siyasi iktidarın denetimine tabi tutulmuştur... Ders kitaplarında padişahın nefsi de ‘kutsal ve sorumsuz’ olarak kadim edilmiştir... Tebaanın vazifesi, bu kutsallığı kabul etmek ve padişaha gerekli saygıyı göstermektir.” (Doğan 1994, 163-164) Doğan’ın yukarıda yer alan saptaması, Platon’dan günümüze geçerliliğini korumaktadır. (Platon 1988, 68) Bu çalışma çerçevesinden bakıldığında iki yönetim arasındaki temel fark, birinin imparatorluk rejimini benimseyen “tebaa” diğerinin cumhuriyet rejimini benimseyen “yurttaş” yetiştirmesidir. Bir Kurtuluş Savaşı’nın ardından kurulan Cumhuriyet rejimi, kalkınmayı her alanda sağlayabilmek için nitelikli insan gücüne ihtiyaç duymuştur. Cumhuriyet rejimi, istenilen yurttaş tipini “akıl ve bilim”in rehberliğindeki eğitimle mümkün görür. Freire’in kavramlarıyla söylessek, Cumhuriyetin ilk yıllarında “bireyleri güçlendirme” amacına uygun olarak eğitimin içeriği planlanır. Oysa 1950’lerden sonra tersi bir değişim söz konusu olur. Eğitim bireyi “güçsüzleştirme” aracı haline dönüşür. Bunda çok partili hayata geçişin ertesinde, Cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte uygulamaya girilen devrimlerin aşırılık içerdiğine ilişkin eleştiriler yükselmesinin payı bulunmaktadır. Bu eleştirilerin dozu, 1950’de Demokrat Parti’nin iktidara gelişiyle artmış Halkevleri kapatılmış, Köy Enstitüleri’nin önce işlevi değiştirilmiş, sonra da kapatılmıştır (Gümüsoğlu 2005 a, 128).¹

Freire, “Yetişkinlere okuma ve yazmayı öğretmeyi ben daima siyasal bir eylem, bir bilgi eylemi ve bu yüzden yaratıcı bir eylem olarak gördüm” (Freire-Macedo 1998, 78) derken, öğrenciyi, bilme-yaratma eylemi olarak gördüğü okuma ve yazma sürecinin öznesi olarak kabul eder. Bu bağlamda yetişkin okuryazarlığı, gelişme sürecindeki ulusal yeniden yapılanmanın bir anlatımıdır. Freire’e göre okuma yazma: “Sözcüğü okuma ve yazma ile gerçekliği ‘okumayı’ ve ‘yazmayı’ öğrenme sürecine adanmış bir bilme eylemidir ve siyasaldır. Okuryazarlık sonrası eğitim, okuma-yazma ile başlatılan aynı bilme eyleminin derinlemesine bir süreğidir. Öte yandan okuma-yazma ve okuryazarlık sonrası eğitim, yeniden yapılanmayı güdeleyen uygulamaları

¹ 1946’da Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel’in görevden alınmasının ardından, karma eğitim yapılan bu kurumlardan kız öğrenciler alınarak, sadece kızların eğitim gördüğü ayrı yapı oluşturulmuştur. Bu durumun Enstitülerin yapısına aykırı olduğu, enstitü yasası incelendiğinde görülmektedir. Halkevlerinin ise 1950’lere dek, kent ve kasabalarda örgütlenen, en önemli kültür kurumu olduğu bilinmektedir.

oluşturmaktadır.” (Freire-Macedo 1998, 115) Bilme eylemi olarak kabul edilmesi gereken eğitimin, okuma yazmayla başlayan her boyutu siyasaldır. İşte bu nedenle, okuma-yazma ve sonraki süreçte okuyazar yetişkinlerin eğitime yönelik hazırlanan eğitim materyallerinin iletilerinin de siyasal olduğunu söylemek mümkündür. Konumuz çerçevesinden ele alındığında dünyada ve ülkemizde yetişkin eğitimi ve ders kitapları, “bilme eylemi”nin araçları olarak, siyasal sistem tarafından hazırlanır.

Yetişkin Eğitiminin Amacı ve İşlevleri

Ülkemizde yetişkin eğitimi, bazı vakıf ve dernekler tarafından verilmekle birlikte, yaygın olarak Milli Eğitim Bakanlığı'nın çatısı altında Halk Eğitim Merkezleri'nde verilir. Yetişkinleri merkezine alan halk eğitiminin hedef kitlesine bakıldığında, “yaş, akıl, eğitim düzeyi, öğrenme isteği, cinsiyet ve öteki özellikleri, nitelikleri birbirinde farklı kişilerden oluşmaktadır. Halk eğitimi karşısında köylü, kentli, işçi, işveren, çiftçi, öğrenci, esnaf, ev kadını, küçük sanat meslek sahipleri gibi çok geniş bir kitle vardır.” (Geray 2002, 3) Bu kesim okul dışındadır. Hatta okul yaşını geçenlerden oluşur. Halk eğitimi ya da yetişkin eğitimi olarak kabul edilen eğitim biçiminde, “örgün eğitimden yararlanmamış olanlara temel eğitimden, yararlanmış olanlara da eksikliklerini giderecek, tümleyici ve yenileyici eğitim” verilmesi temel amaç olarak belirlenmiştir. “... Yurttaş, toplumsal, ekonomik ve kültürel konularda aydınlatıp yetiştirmek toplumdaki gelişmelere uygun bir eğitim vermek de gerekir. Bu nedenle, okuma-yazma eğitimi de ek olarak, yaşamda gereksinme duyulacak temel bilgileri, becerileri, örneğin okuma-yazma, aritmetik, ev yönetimi, din bilgisi, sağlık bilgisi, yurttaşlık bilgileri, mesleki beceriler temel eğitiminin kapsamına girmektedir.” (Geray 2002, 18)

Yukarıda belirtildiği gibi Halk Eğitim Merkezleri, okuma yazmanın yanı sıra mesleki beceri kazandırma amacı da gütmektedir. Söz konusu kurumlara devam eden kitlenin cinsiyet dağılımı ağırlıklı olarak kadınlardan meydana gelir: “Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı yaygın eğitim etkinliklerinden resmi kurslara katılanların çoğunluğu (%62), özel kurslardakilerin ise % 30 kadarı kadındır...

1999–2000 yılları arasında Halk Eğitim Merkezi'ne devam edenlerin yüzde 79.33'ü kadındır... Ancak kadın kursiyerlerden yaklaşık olarak dörtte üçünün meslek kazandırıcı özelliği olmayan, geleneksel ev kadını becerilerine (biçki, dikiş, nakış, oya vb) yönelik kurslara ve Kuran Kursları'na, en az okuma yazma kurslarına (yüzde 5) devam ettikleri görülmektedir.” (Tan 2000, 57) Tan'ın bu saptaması oldukça önemlidir. Geleneksel rollerin aktarıcısı ve sürdürücüsü olarak kabul edilen kadınların eğitiminin merkezini, bu rolleri yeniden üreten yetişkin eğitimi oluşturur. Sorunun öteki yönü ise, okuma yazma kurslarında okutulmak üzere hazırlanan ders kitaplarında

toplumsal ilişkilerin ve rollerin kadınların ikincil konumlarını pekiştirme işlevi görmesidir. Çünkü yetişkinler için hazırlanan kitapların, bireylere okuma-yazma becerisi kazandırmasının yanı sıra, bireyin yaşamında kalıcı değişiklik sağlayacak bilgi birikimi yaratması; yaşadığı çevreyi, ülkeyi, dünyayı sorgulayacak ve anlayacak araçları verecek nitelikler taşıması önemlidir. Bu anlamda okuma-yazma süreci, bireyde yeni davranış kalıpları yaratma hedefini de güder. Bu nedenle, yetişkinler için hazırlanan eğitim programında gözetilmesi gereken unsurların başında; akılcı, eleştirel düşünen bireyler yetiştirmek ve bireyin yaşamını kolaylaştırıcı, geliştirici bir işlevsellik taşıması gelmelidir. Geray'ın dikkat çektiği gibi yetişkinlere sunulan kitapların şu nitelikleri taşıması gerekmektedir: Anlaşılabilirlik, gerçeğe uygunluk, yararlılık, sürükleyicilik. (Geray 2002, 138) Güneş'e göre ise içerik, yetişkinin içinde yaşadığı topluluğun gerçek ve öncelikli sorunları üzerinde yoğunlaştırılmalıdır (Güneş 1996, 90). Sözü edilen niteliklere ek olarak ders kitaplarında verilen iletiler aracılığıyla bireyin; demokrasi kültürünü yaratma gizilgücüne sahip, haklarının bilincinde, kendini ve toplumu dönüştürecek araçları verecek iletilerle donatılması da beklenir. Geray'ın, yetişkin ders kitaplarının nitelikleri ile ilgili olarak dikkat çektiği kıstasların hiç biri günümüz ders kitaplarında bulunmamaktadır. Yetişkin ders kitapları, anlaşılır değildir, gerçeğe uygunluktan uzaktır ve bu nedenle de yararlı olması olanaksızdır. Sürükleyici bir nitelik de taşımamaktadır. Dahası metinler arası ilişkisizlik ve tutarsızlık bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, görsel tasarım konusunda da özensizdir. Söz konusu kitap grubuna UNICEF'in katkısıyla hazırlandığı belirtilen kitaplar da dahildir. (Öz 1995–2003)

Yetişkin Ders Kitaplarının Genel Olarak İçeriği

Türkiye'de, yetişkinler için okuma yazma eğitiminde kullanılan kitaplara baktığımızda, içerik ve biçim açısından üç zaman kesitinde incelemek mümkündür: 1950'lere dek, 1950–1990 ve 1990'dan günümüze. Bu sınıflandırmaya, ders kitaplarının içerik ve görsel açıdan incelenmesi sonucu varılmıştır. Elimizde yayın çeşitliliği bakımından sayısal bir veri olmamakla birlikte 1930'lu yıllarda Türkiye, yetişkin ders kitapları sayısı açısından büyük bir sıçrama yapmıştır. Özellikle iki derleme kütüphanelerinde yaptığımız araştırmalarda, söz konusu döneme ilişkin çok sayıda kitap saptanmıştır.² Bu gelişmede Latin Harflerine geçilmesi ve Millet Mektepleri'nin açılmasına paralel olarak girişilen okuma yazma seferberliği, halk okuma odaları önemli bir etken olmuştur. 1932'de Halkevlerinin açılmasıyla yürütülen okuma yazma çalışmaları sırasında yayın çeşitliliği artar. Fakat sonraki yıllarda azalma söz konusudur. 1958'de Türk Silahlı Kuvvetleri'nin askerlere yönelik olarak başlattığı okuma yazma kurslarını ardından, 1962'de kadınlara yönelik kampanya açılmış buna karşın okuma yazma oranından büyük bir artış sağlanmamıştır (Bilir 2005, 112). Yine bu yıllarda askerlerin eğitiminde kullanılmak üzere otuz

dokuz adet kitap yayınlanır. Daha sonra, 12 Eylül 1980'den itibaren okuma yazma kampanyaları yapılmıştır. Cumhuriyetin ilk yılları da dahil olmak üzere, ilginç bir biçimde olağan dışı süreçler ve zaman dilimlerinde yetişkinlerin okuma yazma eğitimi sorun olarak ele alınmıştır. Bu karşın, kitapların içeriğine yönelik iyileştirmeler ders kitaplarına yansımamış, hatta 1990'lardan günümüze daha da zayıfladığı görülmüştür (Gülbay 2007).

İçerik açısından bakıldığında, Cumhuriyetin ilk yirmi yılında hazırlanan kitaplar, okuma yazma bilmeyen köylülere ve kentlilere yönelik olmak üzere iki biçimde hazırlanmıştır. Bu kitaplar aracılığıyla okuma yazma öğrenenler, yaşam koşullarına yabancı olmadıkları örneklerle karşılaşmaktadır. Bununla birlikte, köylü kentlinin yaşam biçimi hakkında, kentli ise köylünün yaşam biçimi hakkında bilgilendirilir. Her iki kesim toplumun temel bileşeni olarak kabul edilir. Oysa bu söylemin 1950-1980 arasında giderek zayıfladığını ve günümüzde ise içeriğinin tümüyle boşaldığını söylemek mümkündür. Günümüz kitaplarında yetişkin öğrenciler, yaşadığı ürettiği toplumsal çevrenin dışındaki örnekler aracılığıyla okuma ve yazmayı öğrenmektedirler. 2005-2006 öğretim yılında İstanbul'un merkezinde oldukça çok rağbet gören bir Halk Eğitim Merkezi'nde, yetkili bir kişiden aldığım bilgiye göre yıllardır aynı kitap okutulmaktadır.³ Kentin merkezinde okutulan söz konusu kitapta tamamen köy yaşamı eksen alınmıştır. Oysa okuma-yazma kursuna gelenler, köy kökenli de olsalar, kentte yaşayanlardan oluşmaktadır. Bu kişilerin yaşam koşulları, ders kitaplarında yüz yüze geldikleri köyle hiçbir benzerlik taşımamaktadır (Öz 2003). Kitapların bu haliyle kentli okumaz yazmazlara çekici gelmediği, bu kurslara katılanlarla yapılan görüşmede saptanmıştır (Nohl-Sayılan 2004, 22). Kurslara katılanların çoğunun iç göçle kırsal kesimden gelmesine rağmen, kitaplardaki kırsal alan anlatıları onlara çekici gelmemektedir. 1950'lerden sonra kırdan kente büyük bir göç olduğu, kırın çözüldüğü sosyolojik bir gerçektir. Buna karşılık, kente göçen artık "kesinlikle köylü değildir" (Kıray 1999, 161). Onlar, üretim içindeki konumları ve yaşam biçimleri itibarıyla, kırdaki insan değildir. Okuma yazma gibi en temel haktan yoksun olan bu kesim için eğitim, aynı zamanda kentte tutunma aracıdır. (Kıray 1999, 164) Bu nedenle, sözü edilen kitapların içeriğinin kente uyum sürecini kolaylaştıracak, kentlilik bilinci yaratacak iletilerle yüklenmesi anlamlı olacaktır.

1930'lu yılların kitaplarında toplum ve toplumsal ilişkiler sıcak bir üslupla, sistemli olarak ve anlamlı ifadelerle kurgulanmıştır. Derslerde işlenecek konular; ailedeki sorunlara ve çözümlerine, kardeşler arası sevgiye, yardımlaşmaya, komşuluk ilişkilerine, sağlıklı beslenmenin önemine, yurt sevgisine, yurt bilgisine, ülke ve dünya sorunlarına karşı ilgi oluşturmaya, akılcı

² Ankara Milli Kütüphane ve İstanbul Beyazıt Kütüphanesi

³ 2007-2008 Öğretim Yılında okutulmak üzere henüz ellerine ulaşmış bir kitap bulunmaktadır. Fakat içerik açısından, önceki yıllarla devamlılık göstermektedir.

düşünmeye dek geniş bir yelpaze içinde belirlenmektedir. Buna karşılık, 1950'lerden sonra yayınlanan kitaplarda bireyleri; üretirken, tüketirken, ailenin bir arada olduğu zaman dilimlerinde yaşamın akışını vermekten uzak bir biçimde anlatılmaktadır. 1950–1980 yılları arasında, öğretmenler için hazırlanan yardımcı kitaplarda da bu durum bütün açıklığıyla karşımıza çıkar. Bu örneklerde geleneksel ilişkilere vurgu yapılır. Yine bu yıllarda kadının yaşamının ev içinde olduğuna ilişkin örnekler artar. Böylelikle, okuma yazma öğrenen kadın öğrencilere verilen bilginin çerçevesini, tümüyle ev içi alana ait olan iletiler oluşturur. Cinsiyetçi iletilere rağmen bu kitaplarda, kadınları çocuk hastalıkları, sağlık bilgisi, demokrasi kültürü konusunda bilgilendirmektedir. Bu nedenle 1990'lı yıllarda basılan kitaplarla kıyasladığımızda, hem içerik hem de görsel bakımdan daha olumludur. Oysa 1930 ve 1940'lı yıllarda yayınlanan kitaplar; bilime ve bilimsel düşünceye verdiği değerle, iletilerin sıcaklığı ve açıklığıyla, toplumun her kesimine yönelik iletileriyle sonraki yıllarda yazılan kitaplarla kıyaslanamayacak kadar zengin bir içeriğe ve görselliğe sahiptir.

Yetişkin Ders Kitaplarında Öznenin Nitelikleri

Yetişkin kitaplarında yer alan özneye yakından baktığımızda, geçmişten günümüze büyük farklılıklar taşıdığı görülür. Yukarıda da belirtildiği gibi bu kitaplar, köylü ve kentli yetişkinin toplumsal çevresini içerecek biçimde hazırlanmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında hazırlanan bu kitaplarda, birkaç örnek dışında anlatıcı öznenin cinsiyeti ve yaşı açık olarak ortaya konmaz. Hangi kesim için hazırlanırsa hazırlansın, anlatıcı aracılığıyla bireylerin, yaş, cinsiyet, toplumsal statülerini eşitlemeye yönelik bir üslup benimsenmiştir. Bazı örneklerde anlatıcı, okuma-yazma kursuna katılan kişidir, bazen de kurs öğretmenidir: “Bugün kıraat dersine başlıyoruz. Kıraat okumayı söktürür. Bilmediğimiz birçok şeyleri bildirir. Faydalı hikâyeler anlatır. Kıraat bilgi kitabıdır. Ne kadar çok okunursa, insanın bilgisi de o kadar artar. Kıraat okumanın anahtarıdır. Çok okuyan çok bilir. Çok bilen çok kazanır” (İbrahim Hilmi 1930a, 4) diyen anlatıcıya göre, bilmek ve öğrenmek yaşamı dönüştürecek bir araçtır.

Bunun yanı sıra, bu kitaplarda, okumayı öğrenmekle mutluluk arasında bağ kurulur, bilen öznenin mutlu olacağı iletisi verilir: “...Okuma bilen köylüye ne mutlu! Zaten yeni yazılarla köylüler, o kadar kolay ve çabuk öğreniyorlar ki: Köylü gazete okur, gözü açılır. Kitap okur, bilmediğini öğrenir” (İbrahim Hilmi 1930a, 69) Bu kitaplarda, bilgi ve bilgiye dayalı imece, örnek olaylar eşliğinde toplumsal dayanışmayı artıracak etken olarak değerlendirilir. Ayrıca söz konusu kitaplarda, mevsimsel döngü eşliğinde her ayın kendine özgü özellikleri, köylünün bu aylarda yapması gerekenler ve yaşamlarını kolaylaştırmaları için alabilecekleri önlemler anlatılır. Burada amaçlanan köylünün “gözünün açılmasıdır”!

İletilere Göre Bilgi, Yaşamı Dönüştürür

Köylülere verilen iletilerin benzeri kentli için de geçerli görülür. Yeni Millet Kıraati adlı kitaptaki “Millet Mektebinde” başlıklı okuma parçası kitabın ilk okuma parçasıdır. Bu okuma parçasında, “Bakkal Ahmet Efendinin Karısı Ayşe Hanım”ın, otuz beş yaşına geldiği, buna karşılık “mektepe, kitap yüzü” görmediği anlatılır. Ayşe Hanım’ın yaşam öyküsü şöyle dile getirilir:

“... O zamanlar pek sofı ve mütaassıp bir adam olan babası Hacı Ali Efendi, kızların mektebe gitmesini en büyük günah sayar, karısını, kızını evde örtüler, kafesler içinde hapsederdi.

Babasının evinde bir türlü öğrenmeyen Ayşe Hanım, Ahmet Efendi ile evlendikten sonra bir iki defa kocasından kendisini okutmasını rica etmişti; fakat o kadar uğraştığı halde o kargacık burgacık, karınca ayağı gibi yazılar, kafasına girmemişti. O zamandan beri zavallı Ayşe Hanım gazetelerdeki mühim havadisleri ya kocasına, ya da çocuklarına okutur, mektuplarını da onlara yazdırırdı.

Aradan seneler geçti. Türkiye esirlikten kurtulup, bir çok inkılaplar yaptı... Nihayet o yazılar hiç kalmadı. Fakat Ayşe Hanım, yenilerden de bir şey anlamıyordu. Kendisine gösteren yoktu ki... O günlerde evine komşusu Şaziye Hanım geldi. Konuşurlarken Şaziye Hanım: ‘Hemşireciğim’, dedi ‘ Haberin var mı? Millet Mektepleri açılıyor; kadın, erkek herkes gidecek, okuma yazma öğrenecekmiş...’ Ayşe Hanım birden yerinden doğruldu: ‘Acaba beni de alırlar mı?’ (Mitat Sadullah 1929–1930, 3–11)

Okuma parçasında dikkat çeken nokta, konu örgüsünün okuma yazma bilmeyen bir kadına odaklanmış olmasıdır. Ayşe Hanım, Osmanlı toplumunda da yaşamış eğitimden ve kamusal alandan dışlanmıştı. Okula gönderilmemiş ve buna “sofı ve hacı” olduğu söylenen babası karar vermiştir. Baba, ataerkildir ve “eski toplumun” geleneksel değerleriyle uyumlu bir karakterdir. Dini inançları referans alarak, kadının toplumsal yaşamdan dışlanmasını sağlamaktadır. (Bununla birlikte, ilköğretim ders kitaplarında okumaya ve bilgiye değer veren din adamları örneklerine de yer verilir) (YY 1938). Ayşe Hanım’ın kocası ise, eşine gazete okuyan, bilgilenmesine katkıda bulunan, okuma yazma öğrenmek için kursa gitmesini engellemeyen birisidir. Okuma parçasında bu iki erkek imgesinden ilki tutucu, eski toplumun simgesidir. İkincisi ise, yenilikçi, Cumhuriyet erkeğidir. Bu okuma parçasına konu olan Ayşe ve Şaziye Hanım, her durumda gelişmeye açık, dünyada ve ülkede ne olup bittiğini öğrenmek için çabalayan, fakat Osmanlı toplumunda engellenmiş kadınlar olarak kabul edilir. Buna göre, yeni rejim bu engelleri ortadan kaldırdığı için kadınlar, kendilerini geliştirme olanaklarına kavuşmuşlardır! Söz konusu anlatının özündeki ileti bütün açıklığıyla şöyledir: Kadınların kendilerine güvenleri tamdır, akıllı ve meraklıdır; şayet engellenmelerse, başarılı olmamaları için bir neden yoktur. Ayrıca, komşuluk ilişkileri, yararlı olan bilgiyi aktarmakta önemli bir

araştır. Örneklerdeki olumlu çağrışımlar içeren özenin kadınlar olması anlamlıdır. Bu örneklerin çokluğu, 1930'lu yıllarda basılan ilköğretim ders kitaplarındaki kadınların kamusal alandaki dönüştürücü rolüne yapılan vurguyla paralellik taşıması anlamlıdır. (Gümüšoğlu 2005b)

Günümüzde okuma yazma kurslarında okutulan kitaplarda dikkat çeken bir başka nokta; kurslara, özellikle okuma yazma kurslarına gidenlerin sadece kadınlardan oluşmasıdır. Bunlar arasında, genç kızlar ve genç gelinler bulunmaktadır. Söz konusu iletilere baktığımızda kadınlar, aile ilişkileri ile sınırlı ihtiyaçlardan dolayı okuma yazmayı öğrenmeyi ve beceri kazanmayı istemektedirler: Anne askerde olan oğluna mektup yazmak için kursa gitmek ister. Ayşe (yeni gelin), köyde açılan halıcılık kursuna gider. Bu kitaplarda erkeklerin okuma-yazma kursuna gittiğine ilişkin bilgiye rastlanmaz. Onlar doğal olarak okur-yazar ya da mesleki becerisi olan kişi olarak kabul edilir.

1950–1980 arasında basılan kitaplarda ise anlatım örgüsü hem kentliyi, hem de köylüyü içerecek bir biçimde aynı kitap içinde kurgulanmıştır. Kentte ve köyde yaşayan her iki kesim de özne olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda ara bir kategoriye oluşturur. 1980'lerden itibaren olay örgüsü çocuk etrafında kurgulanır. Kadınlar, okurun karşısına geleneksel roller söz konusu olduğunda çıkar. Söz konusu kitaplardan yararlananların yetişkin olduğu göz önünde tutulduğunda, okuma yazma öğrenen kişinin “çocuk” kapasitesine sahip bireyler olarak görüldüğü düşüncesini akla getiriyor. Buna karşılık 1930'da basılan Millet Kıraati'nde bir grup yetişkini okum yazma öğrenirken gösteren resmin altında şu sözler yer almaktadır: “Biz ne küçüğüz, ne de pek o kadar genciz. Bir ay çalıştıktan sonra yeni harflerle Türkçe okuyup yazmayı öğrenmiş insanlarız... Medeni insanlar okur-yazarlar, çalışır kazanırlar, iyi yiyip güzel yaşarlar” (İbrahim Hilmi 1930b, 3-4). Bu söylem aracılığıyla yetişkinin, bir okuryazar olarak medeniyetin kapısını araladığı, bu doğrultuda üreteceği, tüketiceği ve mutlu olacağı anlatılmak istenir.

Ders Kitaplarında Üretim ve Çalışma Yaşamı Anlatıları

1930'lu yıllarda yetişkinler için hazırlanan kitaplarda, köylü ve kentlinin her alandaki üretimi ve emeği değer görür, yüceltilir. Bu düşünceye koşut olarak kitaplarda, üretimin bilinçli bir biçimde yapılmasıyla, ülkenin ve bireylerin kaderinin değişiceğine ilişkin iletiler yinelenir. Özellikle “Kıraat Kitapları”ndaki okuma parçalarında, bağımsız bir ülke olmakla yerli mal üretmek arasında doğrudan bağ kurulur. Bu dönemde, yabancı malı tüketimine karşı bir söylem okuma parçalarında yer alır: “Bir gün gazetelerde okursunuz: Türk şirketi İtalya'dan (...) vapurunu satın almıştır... Gemi yakında Karadeniz seferine başlayacaktır. Bir başka gün dükkânların önünden geçerken birisi seslenir: ‘Buyurun efendim, İngiliz şayaklarımız, Fransız

markalı ipeklilerimiz var!’ Aktardan bir şişe mürekkep alırsınız üzerinde Alman etiketi vardır. Acaba daha ne kadar zaman altınlarımız yabancı memleketlere gidecek! Dünyanın en güzel, en bereketli, yerlerine sahibiz. Fakat kendimizi layık olan şeyleri yabancı memleketlerden getirmeğe mecburuz. Bu halin sebebinin hiç araştırdığımız mı?” (İbrahim Hilmi 1930b, 52–54) diye sorulur. Buradaki vurgu milli ekonominin güçlenmesi yönündedir ve toplumsal bellek yaratmak içindir. Çünkü bu iletiler, Türkiye’nin o günkü ihtiyaçlarıyla benzerlik taşımaktadır. Devletçi politikaların uygulanması kararlarının arifesinde toplum, verilen iletilerle yönlendirilir (Gümüšoğlu 2005a, 109).

1950’lere dek, yetişkin ders kitaplarında, çalışan ve üretenden yana anlatılara daha çok yer verilmektedir. Bu anlatılarda, evinde işçi çalıştıran “hanım”dan değil, hizmetçiden yana tavır konur. Örnek anlatıda evin hanımı çalışanından, sabahın erken saatinden gece yarısına kadar iş yapmasını bekler. Bununla da yetinmez, çalışanını yaptığı işi, “iş” olarak görmez: “... Bu evde seninkisi hizmetçilik değil, adeta hanımlık!” diyerek, yapılan işi küçümser. Buna karşılık hizmetçi, aklını kullanarak, emeğini küçümseyen ve kendini ezen bu aileden uzaklaşır (Mitat Sadullah 1929–1930, 70–76). Böylece okura, çalışanın işverenin karşısına, haklarının farkında insanlar olduğu iletileri verilir. Söz konusu örneklerde iletiler aracılığıyla okuma yazma öğrenen geniş bir kitleye, emeğin değerli olduğu, vatandaşlık kavramının, hakları da içerdiği öğretilir.

1980’e dek yayınlanan kitaplar, yukarıda sözünü ettiğimiz temadan bütünüyle uzaklaşır. Artık köylü ve kentliye yönelik ayrı kitaplar hazırlanmaz. Buna karşılık, bir kitap içinde her iki kesimden insanla karşılaşılır. Fakat kitaplardaki görsel unsurlar ve işlenen konular, geçmişle kıyaslanınca daha geleneksel imgeler ve iletilerle yüklüdür. Dolayısıyla, köylü ya da kentli oldukları anlaşılmayan kişilere, daha çok da köylülere rastlanmaktadır. 1950’lerden sonra zaman zaman hem köyde hem kentte okuma yazma kursları açılmıştır. Oysa bu yıllardan itibaren kente yoğun bir köylü kitesinin göç etmesi, daha önce değinildiği gibi bu kitleyi, ekonomik ve toplumsal ilişkiler açısından köylü olmaktan çıkarmıştır. Bu nedenle de 1930’lu yıllarda olduğu gibi, günümüzde de köyde ve kente yaşayanların, okurken yabancılik hissetmeyecekleri kitapların hazırlanması gerekmektedir.

1990’dan günümüze kadar basılan kitapların içeriği daha da zayıflamıştır. Artık kentli-köylü aile anlatılarının yerini doğrudan köylü aile almıştır. Yetişkinler İçin Okuma Yazma Kitapları’nın 1995–2003 baskılarında yukarıda dikkat çekildiği gibi tümüyle köy yaşamı, dahası köydeki bir ailenin yaşamı eksen alınarak hazırlanmıştır. Olay örgüsü bir aile ve onun yeni evlendirilen oğlunun çevresinde ve yüzeysel bir kurguyla oluşturulur. Artık köylü ailesinin dünyası, tarlası ve çekirdek ailesiyle sınırlanmıştır. Kitaplardaki olay örgüsü bu çerçevede

kurgulanır. Ülkesinden ve dünyadan habersiz yetişkinler kitapların öznesi olur. Kitaplarda, “Cemil, okumak çok güzel. Okumak çok iyi.” (Öz 1995–2003, 12) vb içi doldurulmayan sözler sıklıkla yinelenir.

1981’de “fonksiyonel okuma yazma” öğretim yoluna gidilir (Öz 2005, 172) Buna göre; 1981 basımı kitapta, “çağdaş tarım”, “işbirliği ve kooperatifçilik” ve “çağdaş sanayi” konularına dikkat çekerek bilimsel temelde üretim yapmanın önemine önceki örneklerle kıyaslandığında daha fazla vurgu yapar. Tarımda yeni tohum türlerinin, kimyevi gübrenin ve bilinçli sulama yöntemlerinin üretim artışını sağlayacağına ve zirai mücadelenin önemi anlatılır. Ayrıca bir genç kızın trikotaj kursundan geçtikten sonra, kendi işyerini açan üretici bir kadın haline gelişinin öyküsüne yer verilir. (Komisyon 1981, 35). Fakat bu söylemden 1990’larda uzaklaşmıştır.

Cumhuriyetin ilk yılları ile 2000’li yılların örneklerini karşılaştırdığımızda ise, kadının emeği ve üretkenliği de günümüz yetişkin kitaplarında görünmezdir. 1950’den sonra yetişkinler için hazırlanan ders kitaplarında tarlada, bağda bahçede çalışan kişi olarak sadece erkekler betimlenir. Bu üretim sürecinde kadınlara genellikle yer verilmemektedir. Az sayıda örnekte kadınlar tarlada çalışırken anlatılır. Buna karşın kadının asıl işinin evde olduğu, tarlada ise erkeğe yardımla sınırlı bir rol verildiği görülür. 1980’lerde kadınların tarlada “yardımcı” unsur olduğuna ilişkin iletiler, belirgin bir biçimde karşımıza çıkar: “Hasan sabah oldu. Haydi sen de kalk tarlaya git. Sen de çok çalış. Herkes işe gitti. Hasan da kahvaltısını yaptı. Osman nereye gitti? O da şimdi tarlaya gitti. Ayşe sen de tarlaya yemek getir. Ekmek getir. Soğuk su getir. Ayran da getir. Evde herkes iş başına gitti” (Komisyon 1981, 25). Bu okuma parçası “Tarlaya kimler gitti?”, “Osman nereye gitti?”, “Tarlaya ne getirilecek?”, “Evde kim kaldı?” sorularıyla verilen iletileri pekiştirmeye hizmet eder. 1990’dan sonra ise, üretim şöyle betimlenir: Tırpanla ot biçen iki erkek resminin yanı başında küçük kız testiyle, tarlaya su getirir (Öz 1995–2003, 4). Aynı kitabın bir başka sayfasında otları toplayan erkeklere yardıma gelen bir kız resmi bulunur. Otları toplayarak asıl üreten kişi olarak erkeklere vurgu yapılır. “Ali çok çalıştı.” (13 yaşlarında bir çocuk) “Emine de yardım etti” sözleri yer alır (Emine önceki sayfalarda 10 yaşında gösterilirken bu defa 18 yaşları civarında resmedilmiş). Söz konusu örneklerde kadınların üretim dışındadır. Bu kadın ev işleri yapar. Halen yetişkinlerin okuduğu kitapta kadın, yani “anne” sadece birkaç resimde tarlada çalışırken gösterilmektedir. Tarlada çalışan söz konusu kadının giysisi, Anadolu’nun herhangi bir yerinde tarlada çalışan kadının giysisine benzemez. Kadın türban benzeri başörtüsü ve uzun kollu, yerlere kadar inen elbisesiyle çalışırken betimlenir. Bu kitaplardaki bütün kadınların pazaryerinde, okuma yazma ve halıcılık kursunda başı bağlıdır. Erkekler, başı açık ve bıyıksızdır. Pantolon gömlek, bazen de ceket giyinir. 1980 öncesi

kitaplarda kadınlar ve erkekler, günümüzle karşılaştırıldığında daha modern kıyafetler içinde resimlenir.

Son yıllarda hazırlanan ders kitaplarında yer alan iletilerde, ülkemizde tarım kesiminin artan hoşnutsuzluğu yok sayılmaktadır. Bir masal ortamı yaratılarak köylünün emeğinin karşılığını aldığına ilişkin iletilere yer verilmektedir. Köylünün, ürünlerine kota getirildiği, tarımsal girdilerin hızla yükseldiği, tarıma elverişli alanların köylüden ucuza satın alınıp rant konusu haline getirildiği, ürünlerin taban fiyatlarının düşük tutulduğu ülkemizde, ders kitapları başka bir öyküyle yetişkinin karşısına çıkar. Bu anlatılar, toplumsal gerçeği yansıtmaz. Günümüz kitaplarında köylü çok mutludur. Çünkü üretir ve emeğinin karşılığını alır: “Baba ürün iyi oldu. Cemil çok yardım etti. Ürün iyi oldu. “Ürün iyi oldu. Ürünü iyi fiyata sattık. Çok iyi para kazandık” (Öz 1995–2003, 20) denir. Bu kitapları okuyan köyde veya kentte yaşayan yetişkinler için, okuma yazma öğrenmenin yabancılaşma sürecini içerip içemediği ayrıca araştırılması gereken bir olgudur.

Aile Kurumunda Erkek Egemenliğinin Meşrulaştırılması

Cumhuriyetin ilk yıllarındaki yetişkin kitaplarında aile içi ilişkiler görece bir eşitlik içinde anlatılır. O yıllarda, büyük anne ve büyük babadan oluşan çekirdek aileler de bulunmaktadır. Fakat bu ailede, büyüklerinin otoritesin vurgu söz konusu değildir. Burada, büyüklere saygı satır aralarında hissedilir. Aile “medeniyet”in öğrenildiği kurum olarak anlatılır.

Günümüz ders kitaplarında yaygın olarak anne, baba ve çocuklardan oluşan çekirdek aile yer alır. Çekirdek aile, akrabalarından ve aile büyüklerinden adeta soyutlanmıştır. Dahası ailenin büyükleri ve akrabalık ilişkileri bu kitaplarda bulunmamaktadır. Ailenin geçmişle bağı yok gibidir. Sayın’ın, Parsons’tan aktardığına göre Amerikan ailesi çekirdek veya evlilik ailesidir; görece olarak geniş akrabalıktan soyutlanmıştır (Sayın 1990, 51) Oysa Türkiye’de Amerikan ailesi benzeri, akrabalık ilişkilerinden soyutlanmış aile tipolojisinden söz etmek olanaksızdır. Aksine ülkemizin kentleşme sürecinde, akrabalık ve hemşerilik ilişkisinin toplumsal ve siyasal dayanışma ağlarını oluşturduğu bilinmektedir (Erder 2001, 117). Bu kitaplar köylü aileyi konu edinmekle birlikte, kırsal alanda yaşanan yüz yüze ve yakın ilişkiler bu örneklerde görülmez.

Günümüzdeki kitaplarda babanın, çocuklar üzerindeki otoritesi ezici bir biçimde hissedilir. Annenin otoritesi ise söz konusu bile değildir. Annenin otoritesi olmamakla birlikte, bir örnekte karar veren kişi olarak görülür. Burada sedirde yan yana oturan anne-baba resimlenir. Köşeye büzülmüş bir genç kız ve yerde mahcup, sıkılgan oturan erkek çocuk resimlerinin olduğu kitapta, Ali’nin askere gitme vaktinin geldiği söylenir. Burada anne şöyle der: “Ali’ye nişan yapalım. Bu yıl ürün iyi oldu. Ali’ye nişan yapalım. Ayşe kızını isteyelim” (Öz 1995 ve 2003, 18).

Ali'ye düşüncesi sorulmaz. Sadece Ali'nin, çekingen ve mahcup oturduğundan bu evliliği istediği anlaşılır. Fakat Ali evlilikle ilgili düşüncesini belirtmez (Öz 1995–2003, 19) Kitabın ilerleyen sayfalarında yeni evlilerin düğünü olur. Ali ve Ayşe mutlu bir yuva kurar (Öz 1995 ve 2003, 45). Bu örnekte genç evlileri görücü usulüyle, büyüklerin kararıyla evlendirilmeleri meşrulaştırılır. Bir başka kitap ise Veli'nin eşini iyi seçti söylenir. Her iki durumda da, erkek için seçilen kadındır. Örnekte, “Suna eşini seçti” ya da eşler birbirini seçti denmez. Suna'ya eşini sevip sevmediği sorulmadığı halde, Ayşe'ye “Ayşe evini sev” (Komisyon 1981, 10) denerek, kadının evini sevmesi, birlikte yaşayacağı insanı sevmesinden daha çok önemsendir. Eksik bir bakış açısı vermesine karşın, kitaptaki örnek Ali'ye eşini sevmesi öğütlediği için olumludur. (Komisyon 1981, 10)

1981'de basılan kitapta aile içi işbölümü anlatılırken, kadınların toplum içinde ikincil konumlarına vurgu yaparak, bu konum meşrulaştırılır. “Anne ve abla” evin temizliğinden ile aile bireylerinin bakımından sorumlu kılınır. (Komisyon 1981, 14) Çocuk annesine şöyle seslenir: “Anne evi su ile sil”! (Komisyon 1981, 7) Burada çocuk, annenin üzerinde bir güçtür. Aynı kitapta, “babam ailenin geçimiyle ilgilenir. Annem ve ablam bizlere bakar, evi temizler. Ben okula, annem de iki saat okuma yazma kursuna gideriz” (Komisyon 1981, 14) denir. Evi geçindiren kişi olarak baba kabul edilince, anne ve abla geleneksel rollere uygun olarak ev içi alanda tanımlanır.

Söz konusu kitaplarda, aile mutlu bir birim olarak anlatılır. Ailenin mutlu olması, babanın içki ve kumardan uzak durmasıyla ilintili sayılır. Böylelikle ailenin mutluluğunu sağlayan özne olarak baba kabul edilir. Aile içindeki otorite dizgesine bakıldığında, en üstte baba, sonra erkek çocuk, en son anne ve kız çocuk gelir. Ders kitaplarında bu dizgeye uygun rollerin, güçlendirildiği ve erkek egemen aile modelinin meşrulaştırıldığı görülür.

Bilimsel Düşünceye İlişkin Örnekler

1950'lere dek okutulan yetişkin kitapları, analitik düşünmeyi, akli ve dolayısıyla bilimsel düşünceyi ön planda tutan bakış açısıyla hazırlanmıştır. Batıl inançlara ve dini çıkarlarına alet eden kişilere karşı mücadele bu kitapların bütününe egemen olan ana fikirdir. Daha önce de belirttiğimiz gibi kitaplardaki iletilerde; okumaya, bilmeye ve bilgiyi toplumun yararına kullanmaya büyük değer verilir. Okuma parçaları da ağırlıklı olarak bu yönde kurgulanmıştır. Bu kitaplarda, bilgili olmak, bilgiyi üretmek toplumun sorunlarını çözmesini kolaylaştıracak ve bireyin mutlu olmasına katkıda bulunacak önemli bir araç olarak görülür. Özellikle eğitimcilerden mezun olan ve üç sınıflı köylerde öğretmen olarak görevlendirilen köylü gençlere hazırlanan okuma kitabı, içerdiği iletiler açısından günümüze bile ışık tutacak niteliktedir. Bu

kitapta yer alan otuz sekiz metinden, birkaçı türkü, piyes ve şiirdir. Bunun dışında kalanlar okuma parçası olarak kurgulanmıştır. Okulsuz-eğitimsiz kalmış on binlerce köyün olduğu, ülke nüfusunun yüzde doksanları aşan oranda okuryazar olmadığı Cumhuriyetin ilk yıllarında, bilimin yol göstericiliğinde cehaletle savaş, eğitim politikalarında önemli bir yer tutar. Bu amaçla hazırlanan kitaplardaki temalar, halkı aydınlatmak amacıyla kurgulanmıştır. Söz konusu kitaplardan bir olan Halk Okuma kitabında, Eğitimci Durmuş'un çocukluk anılarını köylülerle paylaştığı okuma parçasında, yaşlı bir köylü küçük Durmuş ve arkadaşlarına şöyle seslenir: "Çocuklar, cahil ne demektir, bilir misiniz? Cahil demek bakar kör demektir. Yani şu dünyada olup bitenlerden hiçbir şey anlamadan ömrünü geçirir, gider. Sonra cahil insan her yerde yük çeker. Tıpkı hayvan gibi" (YY 1938, 4). Eğitimci, artık çocukluk günlerinin geride kaldığını, Cumhuriyet idaresi altında herkesin cahillikten kurtulması gerektiğini anlatır. Kendisi de bu iş için görevlendirilmiştir: Sabahtan öğle dek çocukları, akşamları ise yetişkinleri okutacaktır. Burada eğitimci, aklın ve bilimin simgesi olarak kitapta yer alır. O; köyün öğretmeni, ziraat teknisyeni, veterineri, sağlık memuru vb dış dünyayla her türlü bağı kuran penceresidir. Eğitimci, bunlarla da kalmaz, bilimsel ve teknolojik gelişmeleri köylüye tanıtır ve bu bilgileri köylünün yaşamlarını dönüştürecek bir araç olarak sunar:

"Arkadaşlar, orak makinesini, dikiş makinesini, otomobili, demiryolu arabalarını çeken lokomotif, tayyareyi çoğunuz görmüşsünüzdür. Şimdi ben size birkaç makine daha anlatayım: Öyle bir makine var ki, ekin tarlasının içine giriyor; bir taraftan ekini biçiyor, bir taraftan dövüyor ve zahireyi çuvala doldurup atıyor. Bir başka makine peteği bozmadan içinden balı çekiyor... Kısaca saymakla tükenmeyen işler makineyle oluyor. 'Köse Dayı:Oğul biz parayı nereden bulalım da makine alalım.' Ben size, bin liralık, beş bin liralık koca koca makineler alın demiyorum. Köylünün alacağı tohum makinesi, orak makinesi, yağ makinesi, kalbur makinesi gibi ufak makinelerdir. Sonra bunları ortaklama olarak da alabiliriz... Son sözüm şudur. Bu makineleri icat edenlerin çoğu aç, susuz günlerce çalışmış, kafalarını yormuş ve bizim rahatlığımız için kendi tatlı canından geçmiştir. Onlara karşı saygı göstermek herkesin borcudur. (Firenk icadı, şeytan icadı) gibi laflar söyleyerek makine icat eden büyük adamları hor görmek, doğru bir şey değildir." (YY 1938, 15-21)

Yukarıdaki alıntıda görüldüğü gibi eğitimci, yeni teknolojiler konusunda köylüye bilgi verir. Aynı zamanda bu teknolojinin yararlarını anlatırken, köylünün bu teknolojiye imece usulü ulaşabileceği belirtilir. Öte yandan, yeni teknolojiye "gâvur icadı, Frenk icadı" diye direnenlere karşı da halk uyarılır. Bilimsel-teknolojik atılımların büyük fedakârlıklar ve acıların üzerine temellendiği, din ve millet dışı kavramlarla değerlendirilmesi gerektiği köylüye öğretilir. Bilim insanına ve bilime saygı, okuma parçalarıyla halka benimsetilmeye çalışılır.

Bilimsel düşünceyi toplumsal yaşamın gündelik akışı içine dâhil etme çabası, cumhuriyetin ilk yirmi yılında büyük önem taşır. Bu çabanın en önemli göstergesi ders kitaplarıdır. Bunlardan Halk Okuma kitabı önemli bir yere sahiptir. Bu kitapta eğitimci veya öğretmen köyde, bilimin temsilcisi olarak her türlü batıl inanca karşı çıkar. Toplumun karşısına çözümleri de içeren seçenekler koyar. Bu kitaptaki örneklerden biri dışında, imam olumsuz bir karakter çizer ve eğitimcinin önerdiği her düşünceye, yeniliğe karşı direnir. Buna karşılık öğretmen de, imamın düşüncelerinin yanlışlığını köylünün önünde ispat etmeye çalışır:

“... Öğretmen: Sen benim öğrettiğim şeylere şeytanlık, hokkabazlık, diyormuşsun öyle mi? Hafız: Elbette ve tabii olarak... Öğretmen: Sen kendini âlim sayan bir adamsın. Acaba her şeyi biliyor musun? Hafız: Biiznillah bilirim. Bütün kitapları okudum, hatmettim. Öğretmen: Geçen gün camide dünyanın düz olduğunu iddia etmişsin ve benim okuttuğularımın yalan olduğunu söylemişsin. Hafız: Evet, dünyanın dümdüzdür. Tıpkı baklava sinisi gibidir. Ve etrafında çepeçevre Kaf dağı vardır. Kaf dağının arkasında da deniz vardır. İskenderi Zülkarneynin kitabında yazılıdır...” (YY 1938, 35-36). Görüldüğü gibi, öğretmen bilimsel bilgiyi veri olarak alırken, hafız akıl dışı yaklaşımı benimser. İki farklı görüş arasındaki bu tartışma, bilimsel düşüncenin köylüye kanıtlanmasıyla sona erer. 1950’lere dek yetişkin ders kitaplarında bilimsel düşünceye yapılan vurgu, 1980’lere doğru hızla azalmaya devam eder. 2000’li yıllarda ise, bilimsel düşünceye yapılan vurgu tümüyle ortadan kalkarak yetişkinlere; tutarsız, anlamsız, içeriği boş sözcük ve cümlelerle dolu iletiler yüklenir.

Yetişkinler İçin Yurttaşlık ve Yurt Bilgisi İletileri

Son yıllarda yetişkinler için hazırlanan kitaplarda yurttaşlık ve yurt bilgisine ilişkin herhangi bir anlatıya rastlanmazken, 1981’de basılan kitapta “Yasalara ve geleneklerimize saygı”, “Güzel Yurdumuz Türkiye”, “Türk millet”, “Atatürk” gibi okuma parçaları aracılığı ile; birey, toplum ve devlet ilişkisi anlatılır. Bireyin toplumla ilişkisinde, toplumun bireyden beklentisinin terbiye, temiz ahlak ve dürüstlük olduğu söylenmektedir. İslam dinin bu nitelikleri bireye kazandırdığı belirtilmektedir (Komisyon 1981, 37). Bu örnekler, öteki dinlere ve inançlara yönelik olumsuz yargıların meydana gelmesi tehlikesini içinde barındırmaktadır. Ayrıca bu durum, dinlerin ortaya çıkış sürecindeki barış ve hoşgörü anlayışıyla da taban taban zıt özellik taşımaktadır.

1930’larda da yurt bilgisi ve yurttaşlık konuları ders kitaplarında ağırlıklı bir tema olarak yer alır. Bu kitaplardaki anlatılarda izlenen yöntem, genelden özele doğru ve sıcak bir söylemi içerir. “Güzel Memleketim” adlı okuma parçasında, dünyadaki çeşitli coğrafyalardaki yaşam biçimleri anlatılır, sonunda ülkemizin zenginlikleri ve coğrafi anlamda avantajları ve yurdu

sevmenin önemiyle noktaların. Burada söz konusu hamasi bir yurt sevgisi değildir. Dünyadaki farklı coğrafyalarla ülkemiz kıyaslanarak, yurt sevgisine ilişkin bilinç yaratılır, yanı sıra coğrafya bilgisi verilir:

“Öyle yerler vardır ki, oralarda yaşayanlar buzlar arasında oyuklarda titreşerek otururlar... Öyle yerler vardır ki her yeri kumdur; kuru, sıcak, yakıcı bir kum... Bazı memleketler vardır ki ne ilk söylediğimiz kadar soğuk, ne de şimdi anlattığımız kadar sıcaktır. Fakat Dünyanın hiçbir tarafı bizim vatanımız kadar güzel, bizim toprağımız kadar zengin, bizim yurdumuz kadar rahat değildir... Yediğimiz tatlı yemişler, içtiğimiz sular hiçbir yerde bulunmaz.” (Mitat Sadullah 1929–1930, 31–33)

Yukarıdaki örnekte görüldüğü gibi, savaştan yeni çıkmış bir ülkede vatanın önemine ilişkin bilinç yaratılmak istenir. Ulus devletin kuruluş sürecinde, yetişkin öğrenciye coğrafya bilgisi verilmesi, yurttaş bilinçlendirmenin, yurttaş yaratma politikasının bir parçası olarak görülmelidir.

Ders Kitaplarında Mekânın Kurgulanışı

Cumhuriyetin ilk yıllarındaki kitaplarda, daha önceki bölümlerde de söz ettiğimiz gibi kente ve köye yönelik ayrı ayrı kitaplar hazırlanmıştır. Dolayısıyla mekân kurgusu da bu duruma uygun olarak, kent ve köydür. Gerçeğe uygun üretim mekânları, çalışma ve yaşam alanları bulunur. Bu dönemin kitaplarında “medeni olmak” ana düşünce olarak kabul edildiği için, kişilerin giysilerinde, mekânı kullanma ve oturma biçimlerine kadar her şey özenle belirtilmiştir.

Günümüzdeki kitaplarda ise durum yukarıda anlatılanın tersinedir. Özellikle ev içi mekânda bir sedir ve yer minderi ile sadece masa ve sandalye bulunmaktadır. Yeni evli olan “Ali ile Ayşe”, evlerinde sedirinin üzerine yaydıkları örtünün üstüne koydukları yemeği, karşılıklı olarak oturup yerken gösteriliyor. Buna karşılık önceki sayfalarda Ali’nin babasını evinde masada yemek yediklerini görebiliyoruz.

Bu kitapta dış mekân anlatısı da oldukça şaşırtıcıdır: Tek katlı, bahçesi düzgün tahta çitlerle çevrelenmiştir. Köy evleri oldukça muntazam inşa edilmiştir. Evlerin önünde köylü oldukları giysilerinden anlaşılan kişiler olmasa, Batıdaki banliyölerden biri resimlenmiş sanılabilir. Kitabın temasını oluşturan aile, bu evde yaşamaktadır. Evin içi ile dışı arasında büyük bir çelişme bulunmaktadır. Çünkü modern bir tarzda inşa edilen bu evin, iç mekânının da modern çizgiler taşıması beklenir. Aynı kitapta çelişmeler sadece bu kadarla kalmaz. İlk sayfalarda yer alan resimlerde söz konusu evin önünde çeşme bulunmadığı halde, bir başka sayfada aynı evin önünde çeşme bulunmaktadır. Burada tarla dönüşünde erkeklerin ellerini evin hemen sağındaki boruda akan suda yıkadığını görüyoruz. “Emine sabun ver, ılık su ver...

Temizlik yapmak ne güzel” cümleleri yer alır. İlk cümleyle, resim arasında da tutarsızlık görülür. Emine, çeşmenin sol yanında elinde havlu, erkeklerinin ellerini kurulamalarını bekler (Öz 1995-2003, 15).

Aynı kitapta pazaryeri resimlenmiştir. Pazaryerinde ürünler yerde satılmakta ve tezgâh bulunmamaktadır. Bunun yanı sıra pazaryeri erkek ağırlıklı bir mekân olarak sunulur. Pazarın anlatıldığı iki sayfadan ilkinde, iki kadına karşılık beş erkek; diğerinde ise dokuz erkeğe karşılık hiç kadın resimlenmemiştir. (Öz 1995- 2003, 21–23) Yine kitaptaki örneğin aksine, gerçek yaşamda pazar alışverişlerini yapanlar çoklukla kadınlardır.

Ders kitapları, mekânın kurgulanışı ve sunuşunda bakımdan da özensizdir. Okumaya yeni başlayan birey için albenisi yoktur. Mekân anlatıları çelişkili, gerçek dışı ve hayal gücünü sınırlayıcı olması açısından da sorunludur.

Sonuç

Eğitim, tarafsız bir süreç değildir. Sosyal ve politik devrimin, değişimin bir parçasıdır (Lovett 1975, 17). Bu anlamda ülkemizin eğitim tarihinde de büyük bir değişim yaşanmıştır. 1930’lardan günümüze yetişkin ders kitapları eğitim politikalarındaki tercihlere paralel olarak, değişimden payını almıştır. Bu bağlamda 1950’lere dek yetişkin ders kitaplarına egemen olan söylem, geleneksel değerlere ve batıl inançlara karşı bilimin yol göstericiliği çerçevesindedir. Bunun yanı sıra, toplumsal değerleri, dayanışmayı ve imeceyi ön planda tutan bir eğilim görülür. Geçmişin ümmet toplumuna seçenek oluşturma çabası, yurt ve tarih bilinci yaratma çabasıyla el ele yürür. Böylelikle çağının gereklerinin farkında, kendine güvenli yurttaşlar yaratmak Cumhuriyet yönetiminin ilk yirmi yılında büyük önem taşır. Öğretim Birliği Yasası ve Medeni Yasa’nın kabul edilmesi, yurttaş yaratma sürecinin ilk iki adımı olarak görülmektedir. 1920’lerin sonlarından, Alfabenin değiştirilmesi, Millet Mekteplerinin, Halkevlerinin, 1940’ta Köy Enstitülerinin açılması diğer adımları oluşturur. Aynı dönemde eğitimde, toplumsal dayanışma vurgusu ve bilimsel düşünceye verilen yer artar. Kadın eğitimine önem verilir. Kadınların toplumsal yaşamda görünür kılınmasına ilişkin örneklerin yetişkin ders kitaplarında da yer alması, kadın yurttaşın toplumsal yaşamda üretken kılınması amacıyla örtüşür.

Söz konusu söylemin 1950’lerden sonra azalmaya başlaması, 1990’lardan sonra giderek ortadan kalkması ülkemizin özgür kararlar alan yurttaş yaratmasına engel oluşturacaktır. Günümüzdeki yetişkin ders kitapları, sadece sözcükleri tanıyan, buna karşılık düşünme araçları elinden alınmış, sorgulamayı öğrenmeyen yetişkinler yaratmaktadır. Bu nedenle de ülkemizdeki okuryazarlık eğitimi, Friere’nin vurguladığı “yaratıcı eylem” den uzak iletilerle yüklüdür. Dolayısıyla, vatandaşın toplumsal yaşamda güçsüzleştirilmesine hizmet eden araçları yeniden

üretmektedir. Bu açıdan da, yetişkin ders kitapları, “ayrımcılığın” pekiştirilmesi tehlikesini içinde barındıran iletileri nedeniyle, ülkemizin taraf olduğu uluslar arası sözleşmelere aykırı bir görünüm içindedir.

KAYNAKÇA

- Bilir, Mehmet** (2005), “Türkiye’de Eğitim (Okuma-Yazma) Kampanyalarının Halk Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi”, AÜ Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, Cilt: 38, Sayı: 2.
- Doğan, Nuri,** (1994), Ders Kitapları ve Sosyalleşme (1876-1918), Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Erder, Sema** (2001), İstanbul’da Bir Kent Kondu Ümraniye, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- Freire, Paulo- Macedo, Donaldo** (1998), Okuryazarlık, Çev: Serap Ayhan, İmge Yayınları, Ankara.
- Geray, Cevat** (2002), Halk Eğitimi, İmaj Yayıncılık, Ankara.
- Gülbay, Ömer vd.** (2007), Yetişkinler Okuma-Yazma ve Temel Eğitimi, MEB, Ankara.
- Gümüšoğlu, Firdevs** (2005a), Ülkü Dergisi ve Kemalist Toplum Modeli, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul.
- Gümüšoğlu, Firdevs** (2005b), Ders Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet, 2. Baskı, ÇEV Yayınları, İstanbul.
- Güneş, Firdevs** (1996), Yetişkin Eğitimi (Halk Eğitimi), Ocak Yayınları, Ankara.
- İbrahim Hilmi** (1930a), Köylülere, Millet Mekteplerine Mahsus Köy Kıraati, Hilmi Kitaphanesi, İstanbul.
- İbrahim Hilmi** (1930b), Millet Kıraati, Hilmi Kitaphanesi, İstanbul.
- İbrahim Hilmi** (1929-1930), Resimli Yeni Millet Kıraati, Tefeyyüz Kitaphanesi, İstanbul.
- Kıray, Mübeccel** (1999), Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Komisyon** (1981), İş ve Hayat İçinde Eğitim, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Lengrand, Paul** (1975), An Introduction to Lifelong Education, Croom Helm, London.
- Lovett, Tom** (1975), Ward Lock Educational, London.
- Mitat Sadullah** (1929-1930), Resimli Yeni Millet Kıraati, Tefeyyüz Kitaphanesi, İstanbul.
- Nohl, Arnd-Michael ve Sayılan, Fevziye** (2004), “Türkiye’de Yetişkinler İçin Okuma Yazma Eğitimi, Temel Eğitimi Destek Proje Raporu MEB-Avrupa Komisyonu”, www.meb.gov.tr
- Öz, M., Feyzi vd** (1973), Yetişkinler İçin Okuma-Yazma ve Temel Bilgiler Öğretmen Yardımcı Kitabı, Başbakanlık Basımevi, Ankara.
- Öz, M., Feyzi vd** (1995 ve 2003), Yetişkinler Okuma Kitabı, MEB, Ankara.

Öz, M., Feyzi (2005), Uygulamalı İlkokuma Yazma Öğretimi, 5. Baskı, Ankara.

Platon (1988), Devlet, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Tan Göğüş, Mine (2000), “Eğitimde Kadın-Erkek Eşitliği ve Türkiye Gerçeği”, Kadın Erkek Eşitliğine Doğru Yürüyüş: Eğitim, Çalışma Yaşamı ve Siyaset, TÜSIAD, İstanbul.

Sayın, Önal (1990), Aile Sosyolojisi, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir.

Yücel, Hasan Ali (1939), “Önsöz”, John Dewey, Türkiye Maarifi Hakkında Rapor, Maarif Vekilliği, Ankara.

YY (1938), Halk Okuma Kitabı I, Devlet Basımevi, İstanbul.

YY (1964), Okuma Yazma Öğretimi Öğretmen Kitapları, Milli Eğitim Basımevi, Ankara.